

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

IQTIBOS UCHUN

Gozzal Sailaubeva Azatovna, Rivanna Xabipova Abdullaevna. Qaraqalpaq hám ingliz naqıl-maqallarında "hayal" obrazınıń semantikalıq ózgeshelikleri // «O'zbekiston olimi ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1173–1177. – DOI: <https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910240>

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

QARAQALPAQ HÁM INGLIZ NAQIL-MAQALLARINDA “HAYAL” OBRAZINIŇ SEMANTIKALIQ ÓZGESHELİKLERI

UDK: 81'27:81'373.612.2:316.346.2

Gozzal Sailaubeva Azatovna

2- kurs tayanish doktorant

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti,

gozzalsailaubeva@gmail.com

Rivanna Xabipova Abdullaevna

Phd. docent, oqitwshi

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti,

Annotaciya: Bul teziste qaraqalpaq hám ingliz naqıl-maqallarında hayal obrazınıń semantikalıq ózgeshelikleri salıstırmalı aspektte izertlenedi. Naqıl-maqallar xalıqtıń tariyxıy tájiriybesin, social qatnasların, morallıq qádiriyatların hám genderlik qaraların sáwlelendiriwshi folklorlıq birlikler sıpatında qaraladı. Izertlewdiń maqseti – eki tilde hayal obrazına tiyisli semantikalıq komponentlerdi anıqlaw hám olardıń uqsas hám ózgesheliklerin ashıw. Analiz ushın Qaraqalpaq naqıl-maqallarınıń 2015-jılǵı jıynaǵı hám English gender-komponentli naqıllardı arnawlı izertlegen ilimiy miynetler tiykar etip alındı. Materiallar ómir joldaslıq, analıq, kelinlik, tuwısqanlıq, turmıslıq, moral-minez, sulıwlıq hám aqıl-parasat sıyaqlı semantikalıq toparlarǵa ajratıldı. Nátiyjeler hayal obrazınıń eki tilde de tek biologiyalıq jınıstı emes, al belgili bir social rol, status hám qádiriyatlar jıynaǵın bildiretuǵının kórsetti. Qaraqalpaq materialında hayaldıń turmıslıq hám tuwısqanlıq sisteması menen baylanısı kúshli bolsa, ingliz materialında hayaldıń ómir joldaslıq, analıq, jeke minez-qulıq hám genderlik oppoziciya arqalı súwretleniwi keńirek kórinedi.

Tayanish sózler: naqıl-maqal, hayal obrazi, gender, semantika, qaraqalpaq tili, ingliz tili, paremiologiya, lingvómádeniyat.

Hár bir xalıq óziniń jasaw tárizi hám ortalıǵına qaray óziniń ázelden qalıplesken tariyxı hám mádeniyatına iye. Bunday mádeniyatlardıń payda bolıwı til biliminde kóbinese ata-babalarımızdan kiyatırǵan naqıl-maqallar arqalı sáwlelenedi. Dúnya tilshi ilimpazları hár qıylı jańalıqlar hám pikirlerdi bildiriw, háreketlerimizdiń nátiyjesin boljaw imkaniyatın beretuǵın usınday jańa hám unamlı baǵdarlardı úyreniw arqalı til úyreniw ilimin túrli aspektlerde rawajlandırmaқта. Máselen, "*Bolar bala bes jasınan belgili*" degen qatarlar bala tárbiyasına erte itibar qaratıwǵa, sol jaslarda úyrengen nárseler onıń kelesheğine tiykar bola alıwına shaqıradı. "*Qız bári jaqsı, jaman qatın qaydan shıǵar*" sıyaqlı naqıllar, ata-ana ósip tárbiyalaǵan waqtında hámmege maqul kelip, qızdıń basqa shańaraqqa barganda ózgergen minez-qulqı oǵan sol shańaraqta kórsetilgen siylasıqtıń jemisi ekenin kórsetip beredi. degen maqallar. Yaǵnıy, naqıl-maqallar insannıń minez-qulqları, jámiyetke, turmısqa, miynetke, ádep-ikramlılıqqa, sociallıq qádiriyatlarǵa bolǵan múnásibetleri haqqındaǵı kóz-qaraslardı jámleydi. Sonlıqtan naqıl-maqallardı tek ǵana turaqlı

lingvistikaliq birlik sıpatında ğana emes, al belgili bir xalıqtıń dúnyanı ańlaw modelin sáwlelendiriwshi mádeniy derek sıpatında da izertlew múmkin. Qaraqalpaq til biliminde naqıl-maqallardıń leksiko-semantikalıq, leksiko-tematikalıq ózgeshelikleri sońǵı jılları arnawlı izertlewlerdiń bir bólegine aylandı [1, b.39-41].

N.R.Norrik naqıl-maqaldıń mánisin úyreniwde leksikalıq hám obrazlı qatlamlardı ajratıw zárúrligin atap ótedi. Ilimpazdıń "How Proverbs Mean" degen miynetinde naqıl-maqallardıń mánisine arnalǵan bólimler úlken orındı ieleydi [2, b.81-101]. Bul kózqaras hayal-qız obrazı tallawında da áhmiyetli, sebebi naqıldaǵı "woman," "wife," "mother," "kelin", "qatın" birlikleri tek ğana leksikalıq mánisin emes, al kontekstual, sociallıq, bahalaw mánilerin de bildiredi.

Inglis tilindegi gender komponentli maqallardı arnawlı úyrenen L. Karapetyan hám L. Danuxyan 400-den aslam maqallardı analizlegen. Izertlewde gender komponenti tiykarında ózine tán klassifikaciya usınıs etilip, hayal-qız obrazı qız, kelinshek, hayal, ómirlik joldas, ana, kelin, qáyın ene, jesir, turmısqa shıqpaǵan kekse hayal sıyaqlı kategoriyalarǵa ajratılǵan [3. b.62-63, 73-79].

Bul dissertaciyanıń maqseti qaraqalpaq hám inglis naqıl-maqallarındaǵı hayal-qızlar obrazı semantikalıq ózgesheliklerin anıqlaw hám salıstırıwdan ibarat. Izertlewde hayal-qızlar obrazınıń tek ğana leksikalıq kórinisi emes, al onıń artında turǵan sociallıq ornı, turmıslıq dárejesi, ádep-ikramlılıq qádiri hám mádeniy mazmunına da itibar qaratılǵan.

1. *Hayal obrazınıń semantikalıq qurılısı.* "Hayal" obrazı naqıl-maqallarda bir ğana máni menen sheklenip qalmaydı. Qaraqalpaq tilinde "hayal" sózi tek hayal-qızlar toparına tiyisli adamdı ğana emes, al erkektiń jubayın da ańlatadı [4, b. 104-106]. Qaraqalpaq naqıl-maqallarında bul máni hayal, zayıp, ómirlik joldas, kelin, qáyın ene, jeńge, qız sıyaqlı birlikler arqalı konkretlesedi. Máselen, "hayal" sóziniń semantikasın anıqlawǵa baǵıshlangan izertlewde "hayal" sózine "qatın, zayıp, er adamlardıń ómirlik joldası" sıpatında anıqlama berilgenligi kórsetiledi [4, b. 94]. Bul jaǵday hayal obrazınıń tiykarǵı semantikalıq ózgeshelikleriniń biri ómirlik joldası ekenligin dálilleydi.

Sonıń menen birge, qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal-qız obrazı sociallıq statusına qaray da differenciyanadı. Mısalı, kelinshekke "balasınıń yamasa inisiniń hayalı," sonday-aq, jas qızlarǵa qollanılatuǵın atama sıpatında anıqlama berilgen [4, b. 98]. Mısalı, "Qızım saǵan aytaman, kelinim sen tıńla" degen naqıl kelinniń ózine qarata emes, óz qızı arqalı kelinge qarata aytıwı, onıń húrmet-izzetke iye bolıwı sóz etilgen. Demek, "kelin" sózi tek biologiyalıq jınıstı emes, al erli-zayıplılıq hám tuwısqanlıq qatnasıqların da ańlatadı.

Inglis tili naqılları da sonday kóp komponentli semantikalıq dúziliske iye. Karapetyan hám Danuxyanlar hayal obrazın tómendegi toparlarǵa bóledi: daughter, girl/maid, newlywed/bride-to-be, female traits, wife, mother, daughter-in-law/mother-in-law, widow, old unmarried lady [3, b. 73].

Solay etip, hár eki til naqıl-maqallarında hayal-qızlar obrazı semantikasın neke qatnasıqları, analıq, kelinlik, tuwısqanlıq, shańaraq, intellekt, minez sıyaqlı komponentler arqalı sistemalastırıw múmkin. Bul komponentler bir-birinen pútkilley ajralıp ketpeydi, kerisinshe, bir naqıldıń ishinde bir neshe mánilik qatlamlar birge jasay aladı.

2. *Qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal obrazı.* Qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal obrazınıń eń áhmiyetli semantikalıq ózgeshelikleriniń biri erli-zayıplı qatnasıqlar bolıp tabıladı. Bunda hayal kúyewiniń ómirlik joldası sıpatında kórsetiledi. Mısalı: “*At minbey atıńdı maqtama, Sanaspay hayalıńdı maqtama.*” [5, b.103]. Bul naqıl hayal-qızlardıń tańlawı, olardıń ózgesheliklerin durıs bahalaw ideyasın úgit-násiyatlaydı. Bul jerde hayal jalǵız adam sıpatında emes, al kúyewiniń hayalı sıpatında kórinedi [4, b. 94]. Jáne bir mısál: “*Orta jolda atıń ólmesin, Orta jasta hayalıń ólmesin.*” [5, b. 126]. Bul jerde hayal adam ómirlik joldası sıpatında súwretlengen.

Qaraqalpaq ádebiyatında “qatın” ataması da keńnen qollanıladı. Mısalı: “*Jaman qatın alǵannıń jawı úyinde, Jaqsı qatın alǵannıń toyı úyinde.*” [5, b. 22] Bul maqalda hayaldıń ádep-ikramlılıq pazıyletleri “jaqsı-jaman” qarama-qarsılıǵı arqalı bahalanadı. Jaqsı hayaldı shańaraqtaǵı jaqsılıq penen, jaman hayaldı bolsa jánjel hám qolaysızlıq penen baylanıstıradı. Solay etip, hayal-shańaraq hám hayal-ádep-ikramlılıq bahalaw komponentleri bir-birin tolıqtıradı [4, b. 95].

Qaraqalpaq naqıl-maqallarında “kelinlik” semantikasına ayrıqsha orın berilgen. Mısalı: “*Qaynaǵa aybatlı bolsa, Kelini uyatlı bolar.*” [5, b.25]. Bul naqıl kelin obrazı qaynaǵa hám kelin qatnasıqları arqalı berilip, hayaldıń sociallıq xarakteri shańaraq aǵzalarına baylanıslı bahalanadı [4, b. 98].

Taǵı: “*Bayımdı alǵan qudaydıń, Kelini jesir qalsın.*” [5, 93-b.] Bul mısalda kelin menen jesir semantikalıq qatlamları bir-birine baylanıladı. Demek, hayal obrazınıń sociallıq statusı turmıstıń hár qıylı basqışlarına qaray ózgerip otırǵan.

Qaraqalpaq naqıllarında “jesir/tul” obrazı da hayaldıń arnawlı sociallıq statusın bildirip turadı. Tul hám jesir kúyewi qaytı bolǵan hayalǵa qarata qollanıladı [4, b.96]. Mısalı: “*Jesir elge sıyar ma? Jetim asqa toyar ma?*” [5, 75-b.] Bul naqıl jaqsı obrazı jámiyettegi sociallıq jaǵdayı menen birge beriledi [4, 96-b.].

Solay etip, qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal obrazı hayal → ómirlik joldas → kelin → ene → jesir sıyaqlı social-statuslıq izbe-izlikler arqalı da konkretlesedi.

3. *Inglis naqıl-maqallarında hayal obrazı.* Inglis naqıl-maqallarında hayal obrazı bir neshe semantikalıq toparlar arqalı kórinedi. Karapetyan hám Danuxyan izertlewinde hayal komponentli naqıllar arnawlı klassifikaciya tiykarında tallanǵan [3, 73-79-b.].

Inglis paremiologiyasında “wife” obrazı ayrıqsha áhmiyetli. Mısalı: “*A good wife and health are a man’s best wealth.*” Bul naqıl jaqsı hayal materiallıq baylıqtan da qádirli qádiriyat retinde beriledi. “good wife” semantikasını baxıt, den sawlıq hám shańaraq turaqlılıǵı menen baylanıladı [3, 77-b.]. Taǵı bir mısál: “*He that has a good wife has an angel at his side; he that has a bad wife has a devil at his elbow.*” [3, 77-b.] Bul komponentler bir-birinen tolıq ajralǵan emes, kerisinshe, bir naqıldıń ishinde bir neshe semantikalıq qatlam birge keliwi múmkin. Bul naqıl hayal obrazı ashıq jaqsı-jaman oppoziciyası arqalı bahalanadı. Jaqsı hayal “angel,” jaman hayal bolsa “devil” metaforaları menen beriledi. Bul qaraqalpaq naqıllarındaǵı “jaqsı hayal-jaman hayal” oppoziciyasına semantikalıq jaqtan jaqın.

Sunday-aq: “*He who takes a wife finds a master.*” Bul mısalda úy ishindegi hákimiyat, tásir, hákimiyat semantikalıq ózgeshelikleri hayal obrazında kózge taslanadı [3, b.77]. Bul inglis naqılı hayal tek ǵárezli sociallıq rol sıpatında ǵana

emes, al erkeklarga tásir etiwshi subyektlar sıpatında da qaralıp atırǵanlıǵın kórsetedi.

Sonday-aq, ingliz maqallarında "mother" (ana) obrazı kóbinese unamlı tárizde sáwlelenedi: *"God could not be everywhere, so he decided to make a mother."* [3, s. Bul naqılda ana obrazı miyrim-shápáát, qorgaw, joqarı qádiriyatlar menen baylanısqan.

Qosımsha: *"If you take the child by the hand, you take the mother by the heart."* Bul mısalda ana hám bala arasındaqı emocionallıq baylanıs "júrek" metaforası arqalı berilgen [3, b.77]. Bul komponent qaraqalpaq tilindegi ana obrazı menen salıstırǵanda ulıwma xalıqlıq qádir-qımbatın kórsetedi.

Ingliz maqallarında hayal-qızlardın sóylew qábiletine de ayrıqsha itibar qaratıladı: *"The power of a woman is in her tongue."*, *"Woman's tongue is sharper than a double edged sword."* [7]. Bul mısallarda "til" tek tana aǵzası sıpatında ǵana emes, al sóylew, kommunikativ tásir hám sóz kúshiniń metaforası sıpatında da qollanımaqta [3, b.75]. Bul bólimde hayal-qızlardın sulıwlıǵı da ayrıqsha semantikalıq ózgeshelik sıpatında berilgen: *"Beautiful woman, beautiful trouble."* [3, b.75]. Bul naqıl hayal-qızlardın sulıwlıǵın jaqsı estetikalıq belgi sıpatında tán alsa da, onı "qıyınshılıq" penen bir qatarǵa qoyıw arqalı qarama-qarsı bahalawdı payda etedi.

Sonday-aq, ingliz naqıl-maqallarında "mother-in-law" qáyın ene hám "daughter-in-law" kelin qatnası óz aldına semantikalıq topar bolıp esaplanadı. Mısalı: *"Daughters-in-law become mothers-in-law."* *"The mother-in-law remembers not that she was a daughter-in-law."* [3, b.78] Bul naqıl-maqallarda hayal obrazı tuwısqanlıq hám sociallıq roller arqalı berilgen. Kelin hám qáyın ene adam ómiriniń hár qıylı sociallıq basqıshların sáwlelendiredi [3. 78].

4. *Qaraqalpaq hám ingliz naqıl-maqallarınıń salıstırmalı mánilik ózgeshelikleri.* Eki tildin naqıl-maqalların salıstırıp qarasaq, hayal obrazı bir qansha universal semantikalıq ózgesheliklerge iye ekenligin kóremiz.

Birinshisi – erli-zayıplı qatnasıqlar. Qaraqalpaq tilinde hayal menen erkektiń qatnası "hayal," "zayıp," "qatın" birlikleri arqalı beriledi.

Ekinshi keń tarqalǵan komponent – ádep-ikramlılıq bahalaw. Qaraqalpaqsha variantında: *"Jaman qatınıń jawı úyde, jaqsı qatınıń toyı úyde."* [5, b. 22]. Ingliz tilinde: *"He who has a good wife has an angel at his side; he who has a bad wife has a devil at his elbow."* [7]. Hár eki naqıl da jaqsı-jaman oppoziciyası bar. Biraq obrazdın metaforalıq kórinisi hár qıylı: qaraqalpaq materialında shańaraqlıq jaǵday "jawı úyde"/"toyı úyde" arqalı súwretlense, ingliz materialında "angel" / "devil" metaforası qollanıladı. Bul milliy obrazlar arqalı semantikalıq álemniń túrli formalarda beriliwin kórsetedi. Úshinshiden, tuwısqanlıq komponenti qaraqalpaq materialında ayqınraq kórinedi. Kelin, jeńge, abısın, biyqesh, qudash, qudaǵay sıyaqlı birlikler hayaldın social ornın anıq differenciacyalaydı. Mısalı, "kelin" sózi qaraqalpaq tilinde bir balanıń yamasa inisiniń hayalına, sonday-aq jas qızlarǵa qarata qollanıladı [4, b.98]; "jeńge" - jası úlken tuwısqanlardın hayalları [4, b.99]. Ingliz tilinde "kelin," "ene" sıyaqlı birlikler de bar, biraq Karapetyan hám Danuxyan materiallarında olar hayal-qızlardın ulıwma kategoriyasına tiyisli topar sıpatında keltirilgen [3, b. 78].

Tórtinshiden, ana obrazi hár eki xalıq mádeniyatında unamlı bahalanadı. Inglis naqıllarında ana miyrim hám qorgaw menen baylanıstırıladı [3, b.77-78]. Qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal obrazi úy biykesi hám bala tárbiyası menen baylanıslı sociallıq obraz sıpatında kórinedi [4, b.101].

Juwmaq. Qaraqalpaq hám ingliz naqıl-maqallarında hayal obrazınıń semantikalıq ózgesheliklerin salıstırıw bir neshe tiykarǵı nátiyjege alıp keledi. Birinshiden, hayal obrazi eki tilde de tek biologiyalıq jınıstı bildiriwshi birlik emes. Ol ómirlik joldas, ana, kelin, tuwısqan, úy biykesi hám moral subyekti sıyaqlı bir neshe sociallıq rollerdi óz ishine aladı. Ekinshiden, qaraqalpaq naqıl-maqallarında hayal obrazınıń tuwısqanlıq hám sociallıq-statuslıq differenciyası kúshli. Hayal, qatın, zayıp, kelin, jeńge, abısın, biykesi, qudash, qudaǵay, jesir sıyaqlı birlikler hayaldıń jámiyet hám shańaraq ishindegi ornın anıqlastıradı. Bul qaraqalpaq paremiologiyasında hayal obrazınıń kollektiv hám tuwısqanlıq qatnaslar menen tıǵız baylanıslı ekenin kórsetedi [4, 94-100-b.]. Úshinshiden, ingliz naqıl-maqallarında hayal obrazi hayal, ana, hayal sıpatları, kelin/qayın ene, jesir sıyaqlı kategoriyalarǵa bólinip, hayaldıń sociallıq roli menen birge onıń sulıwlıǵı, sóylewi, aqlı hám minezine de itibar beriledi [3, 73-79-b.]. Tórtinshiden, eki tilde de jaqsı-jaman hayal oppoziciyası keń tarqalǵan. Qaraqalpaq tilindegi "Jaman qatın alǵannıń jawı úyinde, Jaqsı qatın alǵannıń toyı úyinde" hám ingliz tilindegi "He who has a good wife has an angel at his side; he who has a bad wife has a devil at his elbow" naqılları bul universal semantikalıq modeldin eki mádeniyattaǵı túrli obrazlı kórinislerin kórsetedi [5, b.22; 3, b.77]. Besinshiden, hayal obrazındaǵı uqsaslıqlar universal sociallıq tájiriybeni sáwlelendirse, parıqlar milliy-mádeniy dúnyanı túsiniw menen baylanıslı. Qaraqalpaq naqıllarında shańaraqlıq hám tuwısqanlıq, anglichan naqıllarında bolsa erli-zayıplı, jeke qásietler hám genderlik oppoziciyalar salıstırılmalı túrde ayqınraq kórinedi. Sonday-aq, naqıl-maqallardaǵı hayal obrazın semantikalıq jaqtan úyreniw tildegi genderlik birliklerdi ǵana emes, al eki xalıqtıń turmıslıq, ádep-ikramlılıq hám sociallıq qádiriyatların da ashıwǵa múmkinshilik beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Yusupova, B. (2024). Paremiologiya. Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqalları tiliniń leksika-semantikalıq hám leksika-tematikalıq ózgeshelikleri. Nókis: Qaraqalpaqstan.
2. Norrick, N. R. (1985). *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin/New York: Mouton, 213 p.
3. Karapetyan, L., & Danukhyan, L. (2023). Linguistic Expression of Gender Distinctions in English Proverbs and Sayings. *Armenian Folia Anglistika*, 19(2), 62–83. DOI: 10.46991/AFA/2023.19.2.062.
4. Abdinazimov, Sh. (2015). Hayal sózi haqqında. *Vestnik Karakalpakskogo gosudarstvennogo universiteta im. Berdakha*, №4, 104–106.
5. Qaraqalpaq folkları. 88-tom: Naqıl-maqallar. Nókis: Ilim, 2015.
6. Sailaubaeva, G. A. (2026). The encoding of gender in English and Karakalpak terminology through proverbs. *O'zMU XABARLARI*, 301-304.
7. *The Oxford Dictionary of Proverbs*. (2015). 6th ed. Oxford: Oxford University Press.
8. Shokim, G. (2012). *Genderlik lingvistika negizleri*. Almatı: Ekonomika.